

JÓSIKA MIKLÓS' REGÉNYEIRŐL

S A REGÉNYIRODALOMRUL ÁTALÁBAN.

PETRICHEVICH HORVÁTH LÁZÁR.

II.

Ha e szónak Reg é n y általános értelmezését keressük, úgy találjuk, mikép azt a lelemény' és szerelem' szülöttjének nevezték. Mi e szót a rege és er é n y szóból szeretőnk értelmezni, azt mondván, hogy a jó regény nem egyéb mint az erénynek költött alakok és események általi tana. A regénynek legelső főltalálóját kipuhatolni akarni merészség volna, mert mi magában az ő természetben veszi eredetét, azt legelső forrásáig fölkiérni lehetlen. Negyedik században már tudunk regényíró, s az Heliodorus volt, ki Theagenes és Chariclea című híres regényeért kancsal szemmel tekintették paptársaitól. És ezek egy szinat' alkalmával az ifjúságra veszélyesnek nyilatkoztatván a regényt, Heliodort vagy a regényírásról vagy püspökségéről lemondani kényszerítették. Az egyház' krónikája szerint a lelkes író a másodikat választá. A regények elleni anathema még Racine' korában is tartott; olvassuk iratában: mikép vetette nevelője az általa mohón elnyelt említett ő regényt kétszer egymás után a tűzbe, s mikép kényteték azt harmadikszor Mogy nélkül betanulni, hogy újra lángok' martalékává ne váljék. Apuleius' Arany szamá r című regényét, melly Amor' és Psyche' történetét foglalja magában, fölülmulhatlannak lenni állítják, míg Longus' Daphne és Chloe nevű regénye mesterkéltlen egyszerűsége és moodhatlan gyöngédsége által meglepő.

S bátor e munkák az embertermészet' és lélektan' legszebb oktatásaival valának tömve, nem hiányzott — mint érintők — mégis a tulzó buzgóság azon váddal lépni föl ellenük, hogy a regényírók igen hő festésekkel rohanják meg a képzelődést, kiválólag csak a szenvedélyekhez szólnak, s előadásaik' szabadsága átalában az illőség' határain túlka landoz!

Minő csodás erővel bir lelkünk fölött a regényes, bizonyítja a keleti irodalomnak e figyelemreméltó adata. Tudjuk, hogy Mahomet olly befolyást tulajdoníta a regényeknek saját hiveire, mikép azoktól őket Koránjában szorosan eltiltani jónak találta. E tilalomnak oka, mint mondják, egy arab kalmár volt, ki soká lakván Persiában, hazatértével sok egyéb gazdagság mellett egy persa mondákból álló jeles gyűjteményt is hozott vissza honába. Ezeket elragadtatott honosainak elregélve, feledni kezdék ökemék a Koránt, s nyíltan kimondani a nagy prophetának, hogy bizony a persa legendák sokkal szebbek mint a Koránié. A hatalmas proféta igen megszeppent volna, ha Gábiel angyal tüstént látogatására nem siet, s istentelenek- és veszélyeseknek nem nyilvánítja e mondákat, és olyoknak, mik Isten és Mahomet előtt utálatosak. Ez csökkenté ugyan gyors elterjedésüket, de most már azt lehetne mondani, hogy e regények túléltek magát a Koránt, mert olly tájakra is elhatottak azok, hová a Korán magát befészkelni képes soha nem volt. Araboknak maig is e regényes mondák fűszerezik a tábori őrszemek körüli leghadszerűbb pihenéseiket, miként ezt colonel Capper, Wood, g. Zichy Ödön *) (Edmund) s több más utazók' iratai és saját elbeszéléseik bizonyítják.

Jelen értekezésünk' forrásait kimutató csillag alatti könyvek' negyedike **), a Hősök' könyve és a Nibelungen könyvön kívül, több germán, dán, svéd és islandi nyelven írott ősi mondákat is bemutat, mellyekben nem egy későbbi regény' vagy dráma' tárgyát föllelhetni. Keleten — mint imént is érintők — az arab phantasia egy egész gyönyörűen költött regényhont izezett át gyöngéd szivárványa' bájaival, mig tulfelől Britanniába költözésök' alkalmával a walesiek vivék magokkal nemzeti mondáikat. Később a dalmokok' azon neme, kik déli Franciaországban Trobadourok, éjszakiban pedig Trouvereknek (találók) nevezettek, szedte össze mindenik honának jelesb mondait,

*) Edmund gróf megigérte lapunk' számára érdekes keleti utazásainak néhány töredékét.

**) Lásd mult számunkban.

eseményeit, hőstetteit, és aztán összejárá velök a félvilágot, dicsérve hőserőt, megénekelve a hűséget s jutalmazva a hű szerelmet. És ha kérdezed, kik voltak e dalnokok? a tudós Israeli szavaival felelünk. A kalandor költőknek egy regényes ivadéka volt az; hadi és vallásos tárgyak valának kedvencz témáik, de merészen csipősek fejdelmek, sőt papok iránt is, szigorú erkölcsbirák, noha kissé igen bátrak verseikben; önviseletükben pedig olly műveltek és szeplőtlenek, hogy a magasztos modor, mellyben a nőkhez beszélének, ritka férjet nyugtalaníta. Szerelmekről a legrégényesebb kalandokat lehet hallani. De a szeretet és annak durvább indulata közt roppant különbséget jeleltek ki dámaikkali viszonyaikban. Lelkeik' tárgya külön volt választva érzekeik' tárgyától; s az erénydus hölgyet, kinek följárlák sziveiket, az ő nyelvükön 'eszméik' hölgyének' — la dame des espensées — nevezték, és ez egy egészen különvált lény vala szeretőjüktől! Illyen volt ama platonicus chimaera, mi elbájoló a lovagkort; Petrarca' Laurája aligha egyéb volt, mint 'eszméinek urnéja'.

S íme ekkép tanulhatta el aztán egyik népfaj a másiktól ama képzetdus regéket, mik később, midőn irodalmaik alakulni kezdenek, huzamos regényekké terjeszkedének. A keresztes hadak' lovagai az arab mondákat, ezek a hősszellemű saracen' regényes történeteit. Ekkép ékesíté lelemény a vallást, és a vallás viszont a leleményt, és ekkép elcsúfított történetek népesíték meg azután Ariosto' föllengő énekeit és dicsőíték Tasso' hatalmas eposait. Collins és Johnson, mindketten híres kritikai szellemek, magasztosan szólnak ez ősi regényes iratokról, s maga Spenser és a nagy Milton' mennyei lantja illynemű forrásokból meríték költői ihletésük' legmerészebb zengzetit.

A legrégibb regények azonban eredetileg versben voltak írva, később taglaltattak aztán prosává. 'Felixmarte da Hircania' igen híres, valóban érdekes spanyol regény — melly magát a tudós Johnsont magán kívül ragadta — rimekből téteték át kötetlen stilbe; és ki ne ismerné a kedves Don Quixotte urat, az ő rettenthetlen lovagisága- és szeretetreméltó örültségeivel egyetemben? Nem tudom hol olvastam, mikép Cervantes' hátrahagyott brouillonjai között a világhíres lovagi eposz rimekbe volt foglalva.

Legtömöttebbnek lenni állítatik minden régi regények között a híres 'Perceforesti román'. Ennek íróját frank Homernak nevezé vala kora; d'Israeli ur azt mondja, hogy annak egy példányát látta, és az hat folio kötetet tön. Címe nem érdektelen, és mutatja igénytelenségét amaz ősi íróknak, kik illy címeket adának munkáiknak: La plus

élegante, delicieuse, miellieuse, et la plus charmante histoire du Perceforest roy de la grande Bretagne stb... Ismerjük magunk is a szép Melusinát, a Donau-Weibchent, a Genovefa', Stilfrid lovag és az annyira népszerű Argirus' történetét, a disznófejű kisasszony' csodálatos történetét stb stb, melyek mind megannyi ránk szállott és később elferdített hagyományai lehetnek amaz ős koroknak, többnyire a leghűbb, a legczikornyásabb czimékkel ellátva. S mégis ez írók oly kevéssé sejdíték jövőjüket, hogy alig lelnek efféle könyvet, melynek szerzője' nevét tudnók; s ez megint arra mutat, miszerint ama korszaknak volt ugyan elég olvasója, de életírója egy sem! Annyi igaz, hogy kik e régiségekkel közelebbről ismeretesekek, meg kell hogy vallják: miszerint ha azok szerzőlötti szétömlött-ségek és örökös platonizálásuk miatt nem kis elnézést követelnek is, de tulfelől sem leleményességök' szilajságában, sem közbeszótt eseményeik' sajátsága, sem stílok' egyszerűsége, sem elvégre különös modoruk' vagy egyéb sajátságaikban a mostaniaktól fölülmulva nincsenek.

Italia a XIV-dik században már dús volt regényekben, melyek a világot összejárták, de írók már kevesebbet ügyeltek könyveik' erkölcsi tisztaságára. Sőt Cinthio, Bandello és mások, különösen a híres Boccaccio sima nyelvök' és buja phantaziájok' leigéző bájaival megkedveltették végre az írói libertinismust, melyet azonban sem az ők — sem korunkban a Sandok' és Suek' kitűnő szelleme nem szentesíthet; mert a méreg méregnek marad, s annál veszélyesbnek, mennél édesb alakban nyújtatik. Egyébiránt Shakspeare, Chancer és sok más jeles elme használta föl a régi regények' elavult tartalmait. Annak Romeo és Juliájává péld. Bandellónak egy beszélye lön alakítva. Olaszhon' jelen íróiról, kik egyéb munkálataik közt a regényes nemben is jelesen fáradoznak, mit sem szólunk. Ugo Foscolo, Morelli, Albrizzi, Mai, Aglietti, Vacca és Manzoni' neveik elhatottak egész mihozzánk.

De forduljunk egy kissé a mult század' elején uralkodni kezdett frank regényekhez, miket hősieknek nevezték, valamely hősnek rajzolván azok regényes élettörténetét. Ezekben a modor már újszerű antik; caractereik pedig a régi eposzi, az arcadiféle pásztori, meg ama párisi érzelmesség- s affectatióbuli vegyület, melly Voiture' idejében oly divatos vala. D'Urfé' A strea című regénye sokat tett e nem' tökéletesítésére. E híres regény' szerzője nejétől elválni kénytelenítette, elvonultságában saját életét írta le e metaphorai elleplezésekben. E pastoralnemű magasztalt regény félszázadig tette Europa' gyönyörét; s valóban az emberi életnek oly jeles rajzát adja, a lelemények- és érde-

kes fordulatokban olly dus, hogy — ha nem volna bizonyos fásasztó beszélgetések, vagyis jobban mondva vitatkozásokkal szeréntul elárasztva, miket azonban akkor tájt igen divatos vala regénybe fűzni — valóban most is az olvasmányok' érdekesbjei közé tartoznék, mert IV. Henrik' udvarának szerelmi és daliás kalandjait jelesebben csakugyan senki le nem írta. Souchai apát megrövidítve adta ki újabb időkbén e regényt, melly a maga korában öt vagy hat kiadással dicsekvék. Hiszen tudjuk mindnyájan, hogy e regény' hőse adott örök időkre nevet a szerelmesek' azon gyöngéd daliasággal epedező nemének, kiket maig is Celadonoknak szoktunk czímezni. Astreát több illynemű francia regények követék, mellyek közül Bassa, s a lelkes Scudery kisasszony' Parthenissa, Clelia, Artamene s a Nagy Cyrus nevű regényei említésre méltóbbak; bár stílok — miként Astreáé — igen szétömlő. Kivételkép s mint legjelesbek tekinthetők azonban Zaidé, a híres Princesse de Cleves, s még idébb Fenelon' gyönyörű Telemachja, mellyek valóságos remekmunkák. Tudjuk magától Rousseautól, mikép éjeken át virasztá atyja' társaságában e könyvek mellett, s a La nouvelle Heloisénak nem egy eseménye amaz ősi forrásokig nyomozható.

S mégis e regények végre is a józan izlés', értelem' és irodalom' mételyeinek tartatának. Boileau legalább — miután elmerült bennök ifjúságában — így vélekedék róluk öreg napjaiban. De Jesuiták, pedagógisták és erkölcsbírák hiában emelték ellenök szavaikat, míg el nem jött egy hatalmasb zsarnok, ki azokat örökre számkiveté... és e zsarnok' neve : divat!

A háromszögű kalapok és hajczopfokkal egyszersmind e Románok' arany korszaka is letűnt, s helyökbe egy más faj lépe, mellyet Britthonban No velnek czímeznek, de mit nem kell az ugynevezett novellákkal vagyis rövid beszélyekkel összezavarni. Azok 2—3 kötetűek s már többé sem trónok- sem fejedelmi udvarok, hanem a saloni vagy magán polgári életből kölcsönzik hőseiket; sőt nem ritkán a bitófa' jeltjeit is érdekesekké teszi egyegy Bulwer' vagy Marryat' jelessége. Már a híres szeszélyű Scarron gúnyolódva példálózott az ősi regényes hősöknek e rögtöni lealázására, midőn írói czélul kitűzött bizonyos új víg történetéről szólva, föl kelle vele hagynia — mond ő — mert a tervezett regény' hőjét fölakaszták Mans városában.

Mi már az őś német irodalmat illeti, az nem sokkal szegényebb e tekintetben az eddig érintetteknél. A Nibelungenkönyv — mint tudjuk — legrégibb e regényes nembén.

Később a pompás rajnavidéki várak' számtalanai bő tárgyakat adtak költőiknek. Baader és Moris' forrásaink között megemlített munkája érdekes koszoruba fűzte össze e népmondákat, s ama daliásan fegyverzajos középkor' hűbéri szokásai, erényei és homályfoltjai hiven tükrödnek vissza azon száz meg száz teuton regényben is, mellyek közül azonban nem egy látszik idegen forrásokból merítettnek. A regényreform' korszakán innen azonban a német is száműzte olvasmányaiból a viadaljátékok, rovátkolt vártornyok, kaszatömlöczök, titkos ítélőszékek és több illyesmik' titokteljes regényességeit, s átesett megint egy más modorra, melly a sentimentalis Lafontaineek' kezei közt hirt nevet kölcsönzött a német érzelgőségnek. Kramer, Spiesz, Langbein s több mások olvastatának az időben, míg előállt az igaz geniusz s mennyei ihletét fuvalta Wilhelm Meister, Agathon, a gúnyteltjes Abderiták és több más classicus művekre, mellyek regényesek ugyan, de az életphilosophiának legszebb termésaranyával gazdagítvák.

Rövidek vagyunk — talán mód nélkül is rövidек — mindezeknek elősorolásában, mert — mint mondók — sem hely, sem célunk ezuttali bővebb fejtegetésre. Csupán szétszórt kavicsdarabok ezek, kijelölők a kört, mellyet jelesb kéz és tápdusabb elme kell, hogy méltóbb idomzatban népesítsen.

Azonban hogy a külhoni irodalmak' gazdagsága mellé állítsuk egyzersmind eredeti szegénységünket, említni fogjuk még futólag néhányat azon magyar könyveknek, mellyek régibb irodalmunkban a regényes nemet személyesítik.

Hogy legrégibb időkből őseink énekekbe foglalt hőstettek' elregélésében gyönyörködtek, az semmi kétséget nem szenved. Ki ne ismerné a sz. László királyrólí ősz éneket, s az „Emlékezzünk régiekről“ verssel kezdődő régi hymnust? mellynek íráskora a bizonytalanság' küdébe vész. A magyar középkornak is megvoltak a maga Jocularai vagy Trufatorai, kik nevezetöket nem annyira a tréfa szótul, mint hihetőleg a frank troubadouroktul kölcsönzék. Hunyadi János még illyes regékkel szokta hőstettekre edzeni fiait s Galeotti szerint váczí püspök Bátorý Miklós' asztalánál is illy énekek zengének. A kenyérmezei diadal a két magyar hazában még hosszas évekig volt viszhangozva. Nem ritkán történt azonban — mond magyar költészetrőlí jeles német munkájában Toldy F. — hogy külhoni történetek is választva voltak illyes megénekelt tárgyakul. De ezek csaknem mind megannyi történeti tárgyak valának és versekben lőnek megénekelve.

Mi már a regénynyel határos magyar regéket vagy népmondákat — meséket — illeti, azokat igen régi időkre lehet föl kisé rni. A len gyel László királyról népmondának néhány verse maig is fönmaradt a néposztályok' ajkain. A magyar mesemondók — mond a többször idézendő Majláth gróf — vérünk' keleti származásáról számos bizony ságoknak egyike. Hasonlók Arabia' éjmesézöihez, órák sőt éjeken át el meséznek ök a nélkül, hogy hallgatóikat elfárasztanák. Legtöb bnyire hadfiak és pásztorok között találni föl őket. A mesék, mik más népek-nél napjainkban csak a fonó- vagy gyermekszobákba vonultak, Magyar honban különösen az ör- és pásztortüzek körül ma is otthonosak. De a magyar mondák' jelleme is váltig különbözik a nyugati népekéitől. A hős rendszerint valami diák, hadfi vagy királyfi. Barátja egy táto ló, melly urának tanácsot ad, és őt minden veszélyből kiszabadítja, ellen sége pedig többnyire egy 6, 9, vagy 12 fejű sárkány. Hő süknek rend szerint 3 próbát kell kiállniok, miként a hárm as szám különben is fő szerepet szokott játszani. Phantaziájok csodás és merész; a fordulatok sajátságosak. Az uralkodókra tudott tettek és nézetek bizonyítják, mi kép e mesék a népnél képeződnek, melly életmódját a magasbakra át viszi. Gyakran két, három mesét is egygyé köt össze a mesélő, más szor pedig egyet több mesékre szakaszt, kiczifrázva vagy megváltoz tatva őket, mint kedve tartja, avvagy miként hallgatóinak minősége ma gával hozza.

Föltűnő — mond a tudós gróf — mikép terjedtek el egészen ide gen mondák a magyar nép között, de mellyek a mesemondó által min dig nemzetesítettnek, s hogy a nemes gróf maga Gozzí' legszebb me séinek egyikét hallotta legyen elmondadni egy abaujmezei híres mese mondótul.

Mi tehát a regényes nemet illeti, az — mint láttuk — eldödeink' ré gíbb irodalmában sem lehetett ismeretlen ugyan — (mit nem csak a Majláth gr. *) által fölhozott Spalatin Györgynek (1533) illy című fordítása : História a szép Magyellonáról, Neapolisi király' leányáról és egy Péter nevű vitézről az ezüstös kulcsokkal, meg a Toldy Ferencz által megismertetett Császá rly ány vagyis Szilágyi Mihály' és

*) Helyén lesz itt a tudós gróf urat tisztelettel figyelemztetni : hogy itt az ideje a nemes gróf' idegen nyelven írott minden becses munkáit olvógre magyar nyelven közrebocsátani. Az ok, melly akkor illy cselekvésre bírhatta a gróft — ma már megszűnővén : a nemzet múltán megkívánhatja, hogy legteljesb történetíróinak egyike hazája' nyelvén szóljon vele. P. H. L.

Hajmási László' Historiája, hanem azon Boccaccio és más teuton írókféle románhősök és szerelmi események' magyarosításai is bizonyítnak, mikről Sándor M.' könyvesháza után emlékezik Toldy F.) — azonban magát a szoros értelemben vett regényt — ha csak azok a tatár és török pusztítások' korszakában el nem pusztultanak — csak az utóbbi század' eleje ismerteté meg irodalmunkkal. Gyöngyösi István' Charikleája (1700) volt tudunkra az első regény irodalmunkban, de ez is versben írva, és bár szabad átdolgozásu, de mégsem eredeti tárgy, Heliodornak főnebb érintett Theagenes és Chariclea című regénye után. Bessenyeinek német nyelven irt s később a nagy Kazinczy által magyarosított Amerikai című regénye, Bácsme gyei gyötrelmei cím alatti egy másik regénye s kivált Mészáros Kartigamja nagy magasztossággal olvastatának (1776 körül). Kevéssel utánok tűnt föl Dugonics, a szép nyelvű, sima műveltségű regényíró, kinek első munkája, Etelka — miként az azt követő Aranyperczek, Gyapjas Vitézek, Szerecsenek (új átdolgozása Heliodor' érintett munkájának) s végre regényeinek utósója s legjelesbike Jolanka, mondhatlan sensatiót gerjesztének. Átalában véve egész korábbi irodalmunkban — az 1810 körül regényeivel föllépő Verseghyt sem véve ki — az egy Dugonics az és Kazinczy F., kiket a regényirodalom' csaknem egyetlen hatályosb tényezőinek nevezünk lehetne. Ez utósótul birjuk még Marmontel' jelesb beszélyeit, Weber' Vak dalnokait s több más illynemű jeles dolgozatokat. Fordításokban, átalában, a jelen század' elején, sokat gazdagult regényirodalmunk. Értekező most is édes emlékekkel mereng ama nyelvünkre áttett idegen regények' bájain, miknek tömött lapjait ifjabb éveiben olly mohó szenvedélylyel kísérték ittas szemei. Cassandra, Erbia, Herfort és Klárika, meg ama német sentimentalitás' siránkozó typusa Szigvárt és mások, valamint az annyira eredeti Peleskei notárius, Rontó Pál és Klimius Miklós' *) részint szeszélyes, részint csodás történetei maig is élénk nyomot hagyának vészlátott szívünkben. S bárha voltak s vannak ma is szigorú erkölcsbirák, kik a regényirodalmat csaknem föltétlenül kárhóztatni szeretik s azt átalában szilárdabb fők' olvasmányaul elismerni vonakodnak: vannak tulfelől olyanok is eleget, kik a jót rosztul, a nemest az aljastól, érdekest az ingerkedőtől megkülönböztetni tanulták.

*) Ez megint fordítás.

És száz szónak egy a vége. Avatlan kézzel írott regény tudatlan ember' olvasmánya lehet, de ha igaz szellem őrli föl, drágává válik az a bölcs előtt is. Mert nincs írásnem az egyetemes irodalomban, mi egyéniséget jellemzeni, vagy a kor' szokásait s erkölceit tüköletesebben visszaadni tudná, mint ez. A francziának finom frivolitása, angolnak ollykor pedantsággal határos convenienciái, mogorván ábrándos érzelgősege a németnek, s a mai olasz' kicsinykedő cselei tükrödznek vissza e könyvekből. S bármit is mondjanak némellyek róluk, tagadhatlannak marad mégis: mikép a szellemi dolgozatok' épen e faja minden művelt nemzet' legtanulságosb könyveinek tetemes részét teszi, s mikép — ha-hogy azok lelkesb írók' művei — az élet' minden üdves, minden magasb igazságait magokban foglalják. És mi e tekintetben Smith Ádám-mal, ama kiváló elmeélű philosophphal tartunk, ki azt erősíti, mikép költők és regényírók, kik a szeretet- és barátságnak, kik minden magán és háziasb erénynek finomságait s rejtett gyöngédségeit olly hiven festették, miként Racine, Voltaire, Richardson, Marivaux és Riccobini, e tekintetben sokkal biztosb tanítók, mint valamennyi Zeno, Chrysipp avvagy Epictet.

BRUNHILD.

(VÉGE.)

— Alhatnál-e öreg? kérdé azután tréfás hangon.

— Én kialudtam a magamét ma délután, felelt a nő egykedvűen, azután kételkedő tekintettel kérdé: ha az ur föl talál ébredni s valamit észrevesz, mit mondjak?

— Semmit! felelt Brunhild, meredten nézvén az agg nő' mogorva arczára, melynek kemény kifejezése pillanatig sem változott.

— Semmit! kiált föl Márta ráemelvén szemét: de önkénytelen, mintegy annak tekintetét ki nem bírván állani, folytatá: jó, én hallgatok.

— Hallgatsz és meghalsz! mond Brunhild szigorú hangon. De ne félj — hat óra előtt Andoriás ur föl nem ébred. — Most kisérj, be van az alsó osztály' ajtója zárva?

— Minden megtörtént.

— Embereink örködnek?